

Проф. БОРИС МАРТОС

ВІДБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Prof. Borys Martos: Der Wiederaufbau des ukrainischen
Genossenschaftswesens.

Відбитка зо збірника
„Сільське Господарство України“.

ПРАГА 1942.

Культурно-Наукове Видавництво УНО.

Проф. БОРИС МАРТОС

ВІДБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

**Prof. Borys Martos: Der Wiederaufbau des ukrainischen
Genossenschaftswesens.**

Відбитка зо збірника
„Сільське Господарство України“.

ПРАГА 1942.

Культурно-Наукове Видавництво УНО.

В с т у п. Нижче подана стаття є частиною мого елаборату про план відбудови української кооперації.

В цьому елабораті я подаю міркування про реорганізацію колгоспів на засадах сільсько-господарських продукційних артілей, аргументуючи необхідність залишення колгоспів непорушеними бо-дай на ближчий час.

Постачання сільсько-господарських машин, насіння, погноїв та інших речей, необхідних для сільського господарства, колгоспам, колгоспникам та «одноосібникам», якож і збут продуктів сільського господарства я пропоную переводити через сільсько-господарські складошні товариства та їх районові союзи з Центральним Сільсько-Господарським Союзом на чолі.

Збут продуктів молочарства, за мою думкою, слід виділити в окремі молочарські товариства; ці товариства слід об'єднати в окремі молочарські союзи, а на чолі їх поставити Центральний Молочарський Союз, або молочарський відділ у Центральному Сільсько-Господарському Союзі.

Для меліорації земель в рямцях місцевих потреб, оскільки ці роботи не будуть переведені державою, слід організувати меліоративні товариства та їх союзи, а в Центральнім Сільсько-Господарськім Союзі організувати окремий відділ для керування меліоративною кооперацією.

Так само, якщо не буде організовано в ближчому часі державної асекурації, або якщо вона не охопить всі галузі господарства, необхідно організувати асекураційні товариства та їх союзи на чолі з Центральним Асекураційним Союзом.

Далі я спиняюся на житлово-будівельній та народньо-здоровельній кооперації.

Для загального керівництва цілою кооперацією, для догляду за тим, щоб вона розвивалася систематично й гармонійно, необхідно організувати Центральний Кооперативний Комітет з компетенцією ревізійного союзу. На цей же Комітет слід покласти й підготовку необхідних кадрів кооперативних працівників.

Цей план вироблено мною на підставі багатолітнього досвіду, що його дає історія розвитку української кооперації. З огляду на не-

сприятливі політичні й культурні умови минулого століття перші кооперативи на українських землях з'явилися лише в 1860 роках, себто на кілька десятків літ пізніше, ніж у Західній Європі, — і перші десятиліття кооперація на українських землях розвивалася досить повільно. Але в українському народі з давніх-давен жили основні ідеї самодопомоги та взаємної допомоги, що на них будується кооперація. Тому завжди, як тільки зовнішні умови давали можливість, кооперація на українських землях швидким темпом досягала буйного розвитку. Так було після царського закону з р. 1904., так було в р. р. 1914—16, коли було дозволено закладати союзи кооперативів; особливо ж буйно почала розвиватися українська кооперація після того, як революція 1917 р. усунула останні перешкоди й дала можливість організувати кооперативні центри. Ні в одній країні не помічаємо такого швидкого темпу зросту кооперації, як той, що його виявила українська кооперація в р. р. 1917—19. Доба воєнного комунізму (1919—1921) спинила була цей зріст і навіть викликала деякий занепад кооперації, але як тільки за часів НЕП-и (1921—25) повіяло відносно свободою, — українська кооперація знову досягла нечуваного розвитку.

Можна з певністю сказати, що й тепер, коли перед українською кооперацією розгортаються великі можливості, вона відіграє величезну роль в ділі відбудови нашого господарства й нашої країни.

Переходова доба. Тяжко сказати наперед, як одібуться воєнні події й переміна влади на господарстві України. В кожному разі треба передбачати велике знищення будинків, живого й мертвого інвентарю. Трудність налагодження транспорту, відірваність від колишніх центрів постачання й збуту, необхідність скерування імпортно-експортних операцій в іншому напрямку, недостача на місцях досвідченого персоналу, — все це гальмуватиме відновлення господарства. Але в інтересах господарських і культурно-національних необхідно цю відбудову перевести як мога швидшим темпом. Необхідно прикласти всіх зусиль, щоб українські кооперативи якнайшвидше відновили свою діяльність, бодай в малій мірі, і щоб на чолі їх стали люди національно свідомі, господарськи досвідчені, і такі, що повели б працю з тою відданістю та непідкупною чесністю, якою відзначалися кооперативні працівники старих часів.

Що кооперація за більш-менш сприятливих умов може відродитися дуже швидким темпом, — про це свідчить буйний розвиток кооперації в р. р. 1915—1919, коли вся Україна вкрилася різноманітними товариствами і коли повстало понад 100 нових союзів та були організовані всі центральні установи. За часів радянської влади кооперація була кілька разів фактично зруйнована, але зараз же відживала знову, як тільки для того з'являлися відповідні обставини. Так, напр., за часів воєнного комунізму майже всі кредитові та сільсько-господарські товариства припинили свою чинність*), або зліквідувавшись, або влившись у споживчі товариства, а споживча кооперація «в силу об'єктивних обставин примушена була розтратити майно і придбані капітали кредитової та сільсько-госпо-

*) Декрет 27. І. 1920.

дарської кооперації» (І. Батюк: «Сільсько-господарська кооперація на Україні», 1925 р., ст. 11). Але 5 травня 1921 року було опубліковано декрет Раднаркому к. УРСР про кредитову кооперацію, а 17 жовтня того ж року — про сільсько-господарську; сільсько-господарська кооперація почала оживати знову і на 1. VI. 1922 року існувало вже 115 сільсько-господарських союзів, що об'єднували в собі 2654 товариства, а на 1. VII. 1924 року кількість товариств (без колгоспів) зросла на 6170, об'єднуючи 506.694 учасники; колгоспів тоді рахувалось 5054. (І. Батюк, ст. 12—15).

Треба тільки, щоб відбудова провадилась систематично, найбільше доцільними методами. В дальших розділах будуть наведені міркування щодо цих метод, оскільки на це дозволяє недостача даних про сучасний стан української кооперації та про політично-адміністративні умови, в яких буде розвиватись господарське життя переходною добою.

Спеціалізація чи універсалізм. В кооперативній практиці не раз повставало питання: що доцільніше — організувати й розбудовувати кооперативи, особливо сільсько-господарські, за системою універсальності — так, щоб кожне товариство охоплювало постачання всіх речей, потрібних для сільського господарства, і збут усіх його виробів, чи за системою спеціалізації, себто так, щоб операції товариства обмежувались якою-небудь спеціальною галуззю сільського господарства.

Ще кооперативний зїзд у Ростові року 1915, під впливом українських кооператорів висловився за те, що Центральний союз сільсько-господарської кооперації слід організувати за принципом універсальності операцій. На цій підставі й було організовано центральний Союз Української Сільсько-Госп. Кооперації «Централ» за принципом універсальності. В своїй книжці: «Теорія кооперації» (Подебради, 1924 р., ст. 212—220) я навожу аргументи за і проти спеціалізації і прихожу до висновку, що спочатку слід організувати кооперативи універсальні, а лише з розвитком кооперативного руху можна виділити окремі галузі кооперативної діяльності в кооперативи спеціальні. Коли в квітні року 1922 повстав «Сільський Господар», як новий центр сільсько-господарської кооперації замість «Централу», то й він носив характер універсальний, лише в кінці 1924 року повстав «Добробут», — фаховий центр скотарсько-молочарської кооперації; 1. X. 1925 р. повстала «Плодоспілка», а «Буряк-спілка» почала свою працю аж у квітні 1926 року.

Правда, за часів НЕП-и в р. 1924—27 ми помічаємо буйний розвиток спеціальних сільсько-господарських товариств, як то видно з наступної таблиці:

	1924 р.	1925 р.	1927 р.
Кількість універсальних товариств	4.667	4.761	3.594
Спеціальних (фахових) товариств	401	2.212	8.606*

*) Є. Дешко: «Кооперація на Україні», Харків. 1927 р., стор. 41 і 47.

Але більшість з цих товариств були меліораційні, машино-тракторні та бурякові; так на 1. V. 1928 р. було скотарсько-молочарських 1.100, садово-городницько-виноградарських і пасічницьких 600, бурякових 1.090, хмільових 60, меліораційних 800, машино-тракторних 4.000, а інших тільки 956. (Є. Дешко, ст. 47.).

Щодо бурякових товариств, то вони об'єднувалися в спеціальні районіві бурякові союзи, але «паралельне провадження контрактаций буряка існуючими поруч сильнішими районними союзами (універсальними) заставило поволі на протязі 1923 року 90% буряко-союзів самоліквідуватися, або злитися з райсільсоюзами», так що на 1. січня 1924 року залишилося лише 4 бурякосоюзи (І. Батюк, ст. 14). В плані на 1930 рік подаються відомості про «Укрбурякосоюз» (р. 1929 було кооперовано 82,6% всіх бурякових господарств, цебто 742.190 господарств, а на 1930 р. планувалось кооперувати 98% усіх бурякових господарств), але про бурякові товариства вже не згадується, а говориться про виробничі гуртки й тими гуртками планується охопити тільки 376 тисяч господарств, цебто лише третину. В таких гуртках об'єднувалося звичайно біля 20 плантаторів, — незаможників і середняків, для гуртової праці на основі «тимчасового» об'єднання живого й мертвого інвентаря. Решту господарств, очевидно, було вліто в «колгоспи», або передбачалося влити.

У перехідну добу особливо багато аргументів говорить на користь організації кооперативів за принципом універсальності; зокрема недостатка керівних сил вимагає організація меншої кількості кооперативів; далі, в універсальних товариствах порівнюючі менші накладні видатки, особливо — на рахівництво; за неусталених господарських відносин спеціальне товариство може тимчасово цілком втратити можливість працювати; наприклад, товариство для збуту худоби не зможе вести операцій у випадку заборони вивозу худоби в наслідок епізоотії або недостатчі відповідних вагонів; універсальне ж товариство, яке займається збутом худоби між іншим, може використати свій апарат для інших операцій. Взагалі універсальне товариство, як більш елястичне, може швидше використати сприятливі обставини, організуючи ту галузь господарства, яку обставини висунули на перший план; а це дуже важливе за мінливости обставин у перехідну добу.

Пізніше — після усталення господарського життя, з універсальних товариств можна буде виділити ті спеціальні види кооперації, які для того матимуть найбільше підстав.

В першу чергу, мабуть, виділиться молочарська кооперація. Так було і за відбудови кооперації в часах НЕП-и. Ще р. 1924, коли до 500 сільсько-господарських універсальних товариств переводило перерібку та збут молока й молочних виробів, на Україні існувало лише 35 молочарських товариств та й ті ледве животіли. (І. Батюк, ст. 37.).

Але поволі кількість молочарських товариств зростала; пізніше вони нараховувались тисячами, й треба думати, що на Україні можна буде тепер знайти чимало непогано устаткованих молочарень і сироварень, які можна буде і треба буде якнайшвидше урухомити. В місцях, де можна буде знайти досить осіб, придатних на керівні

ролі, можна буде організувати спеціальні молочарські товариства; там же, де таких осіб буде замало, можна молочарню передати сільсько-господарському універсальному товариству.

Те саме можна сказати й про організацію збуту продуктів садівництва та городництва. На 1. X. 1929 року в Україні існувало 26 союзів для збуту продуктів садівництва й городництва. Окрім того й інші союзи займалися цією роботою, а також і споживча кооперація переводила великі закупки садовини й городини, особливо — городини. З другого боку «Плодоспілка» через районні союзи постачала населенню садівниче, городниче та виноградницьке приладдя, опорскувачі, отруту проти шкідників, а для пасічників — штучну вошину, пасічницьке приладдя, тощо. Отже, — не є виключеним, що в деяких місцях знайдеться ґрунт для організації спеціальних садівничо-городницьких кооперативів; але в багатьох місцях для зменшення накладних видатків напевно доведеться збут садовини й городини приділити товариствам універсальним, а в деяких місцях — молочарським.

В добі НЕП-и значно розвинулася також кооперація для збуту продуктів птахівництва. На кінець НЕП-и «Укркооптах» і об'єднаним окружним союзом птахівничої кооперації мали 120 яєшних складів, 12 птахо-яєшних комбінатів, 1 зразкову промислово-птахівничу ферму, 2 селекційно-птахівничі станції і 1 зоотехнічно-ветеринарну лабораторію. («Вся кооперація СРСР», Москва, 1930, ст. 85). Всі ці склади й комбінати мали можливість прийняти 5.800 тонн бітої птиці та біля 3.000 вагонів яєць, — свіжих та холодникових, а на 1930 р. проектувалося будівлю ще двох великих комбінатів-холодників з нормально річною пропускною здібністю в 1.600 тонн різаної птиці, 200 вагонів свіжих яєць, 100 вагонів яєшної маси та 100 вагонів холодникових яєць. Планувалось також поставити 10 нових яєшних складів і 3 яйцерозбивальних майстерні на 150 вагонів. («Вся кооперація», 1930, ст. 333).

Сучасні обставини диктують якнайшвидше урухомити всі ці склади або організувавши чи відновивши спеціальні птахівничі кооперативи, або передавши їх молочарським чи універсальним кооперативам.

Охорона кооперативного майна та відновлення чинності кооперативів. Керівники багатьох кооперативів, а особливо — кооперативних союзів, здебільшого комуністи, напевно відійшли за радянським військом, і кооперативні підприємства залишились без керівників. Населення, що звикло дивитися на державне майно, як на щось чуже, а на кооперативи, як на підприємства державні, — напевно не проявить належної ініціативи, щоб взяти кооперативне майно під свою охорону. Тому треба прикласти всі зусилля до того, щоб кооперативне майно було взято під охорону зараз же по звільненні того чи іншого села або міста. Охорону можна організувати з місцевих людей.

Але охорона, хоч би й збройна, не матиме належного ефекту, якщо майно залишатиметься надалі без господаря. Тому необхідно негайно вжити заходів для оживлення діяльності дезорганізованих кооперативів. Там, де в наслідок місцевих обставин не можна буде

досягти цього в ближчі дні, можна призначити тимчасового комісара, поклавши на нього обов'язок взяти майно під свою опіку і подбати про оживлення діяльності кооператива або про організацію нового. Що швидше буде обрана управа, то краще.

Деякі кооперативи мають живий інвентар або продукти, що можуть попусуватися. Це диктує необхідність негайного відновлення діяльності кооператива; там, де не можна покликати до життя управу, стару чи поновлену, чи зовсім нову, доведеться покласти на комісара обов'язок покликати до праці службовий апарат і провадити діяльність підприємства геть аж до організації нової управи.

Доведеться рахуватися з тим, що населення може виявити дуже мало охоти до відновлення кооперативів, боючись неприємності в випадку можливого повороту радянської влади. Тому в деяких місцях активна чинність комісара може протягтися і декілька тижнів.

Звичайно, при цім не зайвими будуть і міри суто адміністративного характеру, як от вивіщення оголошень і відозв з закликом населення до охорони кооперативного майна і з зазначенням кар за самовільне розпорядження ним.

З огляду на припинення діяльності міських споживчих товариств (декрет 1935 року) і на передачу їхніх крамниць органам державного розподілу в містах залишиться дуже багато крамниць без догляду. Необхідно негайно не тільки взяти їх в охорону, але й подбати про приведення їх у чинність, — інакше міському населенню загрожувє страшна криза. Це знову таки тимчасово можна покласти на окремих комісарів, зобов'язавши їх подбати про організацію в ближчий же час міських споживчих товариств.

Це саме треба зробити й з районovими споживчими союзами, відновивши їх діяльність там, де вони ще залишилися, і організувавши їх наново там, де на їх місце повстали державні районovі розподільчі пункти; інакше і сільські споживчі товариства муситимуть пережити кризу недостачи товарів.

Останні відомості вказують на великий зріст сільських споживчих товариств, і то не тільки кількісний. На селах повстали сільські магазини (сільмаги), асортимент краму яких зовсім інший, ніж той, який доводилось бачити в колишніх сільських крамницях. Опріч звичайного сільського краму, там продавалися фетрові шляпи, хутрянні дамські жакети, металевий і фарфоровий посуд, велосипеди, меблі, тощо; в одному з таких сільмагів за 6 місяців було продано 7 піяніно. На початок 1939 року на українських селах існувало 1043 підприємства громадського харчування, в тім числі 165 ресторанів, 503 ідальні, решта — чайні. (М. Гурович: «Колгоспно-ринкова торгівля в УРСР». Київ. 1940, ст. 8).

Тут слід зазначити ще одно цікаве явище, що повстало в радянськiм кооперативнiм життi. Колись споживча кооперація розвивала значні операції в царині продажу сільсько-господарських продуктів. Спочатку робилися закупки по селах через агентів, пізніше стала розвиватися планомірна контрактація, — переважно у колгоспів. Так — за планом на 1930 рік українська споживча кооперація законтрактувала 45.000 гектарів картоплі та 15.000 гектарів іншої городини; очікувалось, що це дасть 420.000 тонн городини

(«Вся кооперація», 1930 р. Ст. 114.). Пізніше, коли міські споживчі кооперативи було удержавлено, місто стало відчувати велику недостачу продуктів сільського господарства. Це примусило владу спонукати колгоспи й колгоспників до того, щоб вони продавали в містах якнайбільше продуктів свого господарства. Було відновлено базари і було проголошено, що закриття їх сталося з вини ворогів народу; магістратам було покладено в обов'язок допомогти, чим тільки можна, розвитку колгоспно-базарної торгівлі. Р. 1938 ввесь роздрібний оборот державної та кооперативної торгівлі в к. УРСР оцінювався в 22.660 мільйонів крб., а оборот колгоспно-базарної торгівлі — в 4 тисячі міл. крб. (Гурович. Ст. 8). Колгоспно-базарна торгівля постачає міському населенню продукти тваринництва, птахівництва, городництва, баштанництва та садівництва, — найбільше — овочі й фрукти, м'ясо й сало, масло, яйця, мед. (Гурович, ст. 11 і 24).

Так само вживалося різних заходів для того, щоб активізувати ярмарки й участь на них колгоспів та колгоспників.

Одним із заходів для оживлення колгоспно-базарної та ярмаркової торгівлі була організація т. зв. зустрічної торгівлі, цебто організація продажу на базарах і ярмарках речей, потрібних селянам. Це було зроблено цілком доцільно, бо ж селянин тільки тоді охоче продає продукти свого господарства, коли має можливість купити за вторговані гроші те, що потребує; до того ж селянин по традиції охотніше купує в місті на базарі, або на ярмарку, ніж у своїй сільській крамниці. Це треба взяти на увагу і, дбаючи про встановлення як найтіснішого торговельного зв'язку міста з селом, підтримувати далі, бодай тимчасово, колгоспно-базарну торгівлю, організовуючи рівночасно на базарах продаж речей, потрібних колгоспникам.

Але колгоспна торгівля виявила також і багато хиб. Колгоспники не звикли належно дбати про гігієнічну постановку торгівлі, що особливо шкодить торгівлі м'ясом; колгоспи посилають в різні дні різних продавців, що не звикли ані добре рахувати, ані важити й узагалі не засвоїли собі торговельної техніки; до того ж часто траплялося, що представники колгоспу, привізши здалека продукти й не продавши їх в той же день, мусіли везти додому часом за 60 і більше кілометрів. Треба думати, що колгоспно-базарна торгівля не виявить життєздатности, — отже треба буде подбати про відновлення й розбудову торгівлі споживчих товариств сільсько-господарськими продуктами. Для успішного розвитку її треба буде відновити контрактацію сільсько-господарських продуктів в колгоспах, причім контракти мають бути забезпечені з боку споживчого товариства видачею завдатку, а з боку колгоспів — неустойкою.

Ф і н а н с у в а н н я к о о п е р а ц і ї. З огляду на знищення радянською владою приватної торгівлі й удержавлення промисловости перед українською кооперацією відчиняються надзвичайно великі можливості: вона може опанувати велику частину народнього господарства, якщо тільки в неї вистачить для цього сил інтелектуальних і матеріальних. Тому питання фінансування кооперації набуває величезної ваги.

Для задоволення потреб населення в кредиті необхідно органі-

зувати кредитові товариства, найліпше райффайзенського типу (дрібно-районові, без основного капіталу). Українські кредитові товариства до революції і в перших роках більшовицького режиму успішно розвивали так звані торговельно-посередницькі операції, закупаючи різні предмети, потрібні для господарства, як на замовлення своїх учасників і за їх ризико й рахунок, так — і за рахунок власних капіталів (спеціальних). Але практика показала, що сполучення операцій вкладних з торговельними погано відбивалося на кредитоздатності кооперативу і на довіррі до нього з боку населення. В деяких державах закон навіть забороняє сполучати торговельні операції з вкладними. Тому, якщо розіветься в належній мірі мережа сільсько-господарських товариств, то кредитові товариства можуть торговельні операції і не вести. Зате корисно, щоб вони розвинули операції в напрямку видачі позик під сільсько-господарські продукти та ремісничі вироби, призначені на продаж і передані на склад того чи іншого кооперативу.

Якщо кредитові товариства будуть поставлені на належну височінь, то вони можуть кредитувати не тільки окремих осіб, а й колгоспи та інші сільські товариства, з відсотку дещо нижчого в порівнянні з окремими особами.

На кредитові союзи районів, oprіч операцій по вкладах і позичках, слід покласти також переведення ревізій кредитових товариств та інструктування їх. Район діяльності кредитового союзу не сміє бути ані занадто великий, ані занадто малий. Найкраще створити їх так, щоб кожний охоплював 4—5 радянських адміністративних районів.

Всю кредитову кооперацію має очолювати Центральний Український Кооперативний Банк, який має стягати капітали шляхом вкладів і позик, притягаючи кошти також і з-за кордону, та кредитувати всі центральні й районні союзи.

За допомогою Центрального Кооперативного Банку районні союзи (банки) можуть організувати й операцію переказову, так, щоб нею могли користуватися і районні, і центральні союзи, а в разі потреби — і товариства.

Для потреб кредиту довготермінового можна в Центральному Кооперативному Банку організувати окремий відділ (гіпотечний), якщо для кредиту гіпотечного будуть правні підстави.

За часів радянської влади на чолі кредитової кооперації стояв «Українбанк», але в наслідок кредитової реформи його операції було звужено на фінансування капіталового будівництва кооперації та на експортно-імпортні операції. Короткочинцеве кредитування кооперативів одійшло до державного банку, — тому філії «Українбанку» ліквідовано. До того ж «Українбанк» як в зносинах з державним банком, так і в експортно-імпортних операціях залежав від Московського Народнього Банку та «Всекобанку». Баланс його на 1. X. 1929 був 130 мільйонів крб.; з того власні капітали — 11,8 мільйонів крб., ще неліквідовані короткотермінові позички — 60,7 міл. крб., довготермінові позички — 40,8 міл. крб., фінансування експорту — 7,4 міл. крб. («Вся кооперація». 1930. Ст. 444—445). Необхідно відбудувати «Українбанк», дати йому всі права й зробити

його цілком незалежним як у зносинах з державними чинниками, так і в його операціях з закордоном.

Фактично в руках кооперації знаходиться й нині значне майно — рухоме й нерухоме. Якщо вдасться його зберегти, то це дасть необхідний основний капітал для провадження операцій кооперативних підприємств.

Оборотний капітал легко створити, активізувавши операції для збуту сільсько-господарських продуктів. Треба тільки зробити ці капітали мобільними так, — щоб надбуток в одному кооперативі можна було використати в іншому, який почуватиме недостачу. Для того необхідно якнайшвидше відбудувати систему кооперативних кредитових союзів (банків) на чолі з центральним кооперативним банком. Приймаючи вклади від кооперативів, що почувують в даній мент приплив капіталу, вони видаватимуть позики тим, що їх потребуватимуть.

Можна сподіватися, що значні кошти можна буде здобути також як аванси від держав, що будуть зацікавлені в товарообміні з Україною. Можна думати, що також і окремі фірми виявлять охоту продати деякий крам у кредит, щоб тим завоювати собі місце в українському імпорті. Про це повинен подбати центральний український банк.

Можна вказати ще на одно джерело для придбання капіталів. Українські кооперативи всіх видів, а найбільше — сільсько-господарські, можуть взяти на себе збирання металів: як старого заліза з різного роду поломаних машин та хліборобського знаряддя, так і тих речей, що залишилися на полях в наслідок воєнних подій. Нині їх можна легко перевести на гроші.

В і д б у д о в а м і с т і с і л. В наслідок воєнних подій багато сіл і міст поруйновано. Деякі села знищено цілковито. Доведеться перевести величезну роботу в напрямку відбудови й дальшої розбудови їх. Доведеться поставити багато будинків, як для житла, так і господарського та промислового характеру. Є дуже важливою справою, щоб це було переведено планомірно й гігієнічно. Як показав західньо-європейський досвід, найкраще може виконати це завдання будівельна кооперація. Отже, — треба вибудувати цілу мережу будівельних товариств, — як міських, так і сільських. Міські повинні взяти на себе планомірну відбудову будинків і цілих кварталів, а сільські можуть обмежитись постачанням населенню будівельних матеріалів: цегли, черепиці, дерева, заліза, цементу, тощо. Будівельні товариства можуть утримувати власні цегельні й черепичні майстерні місцевого значення.

До 1917 року в Україні було лише небагато будівельних товариств і організація їх була недосконала. За часів же радянської влади кількість будівельних товариств надзвичайно виросла, особливо в містах. Але організація їх була дуже штучна: існуючі будинки було націоналізовано і передано в користування житловим товариствам, організованим з їх мешканців. Лише пізніше, з розвитком будівельного руху, будівельні товариства починають також ставити будинки, але в невеликій кількості з огляду на недостачу коштів. Також і в організації заводиться деякий лад: замість багатьох дріб-

них товариств заводяться більші, — так що кількість їх зменщується, але кількість житлової площі і кількість членів зростає, як то видно з наступної таблиці:

Житлово-орендні товариства в к. УРСР*):

	1927 р.	1928 р.	1929 р.
Кількість товариств	6.370	5.450	2.063
Кількість членів (в тисячах)	200	223	247
Житлова площа (тис. кв. м.)	5.536	6.200	6.169,7

Діяльність радянських житлово-орендних кооперативів полягала головним чином в утриманні будинків у доброму стані та в вибиранні платні за помешкання. Склалися різні плани на поширення будівництва, на заведення нового типу будинків (напр., доми-комуни з спільними ідальнями, клубами, дитячими притулками, пральнями, тощо), але ці плани здебільшого здійснені не були. Зате українські будівельні союзи фактично були головним шляхом для постачання населенню будівельних матеріалів. Через недостачу коштів виробництво будівельних матеріалів також було розвинене дуже зле, а всеж таки р. 1928 в к. УРСР функціонувало 29 підприємств, що виробляли будівельні матеріали: цегельні, лісопилки (тартаки), каменолами, тощо.

Постачання сільському населенню будівельних матеріалів могли б узяти на себе й складощні с.-г. товариства; українська кооперативна практика знає також склади будівельних матеріалів і при кредитових товариствах. Можливо, що спочатку можна буде і не організувати на селах окремих будівельних товариств, — тим більше, що в перші роки відбудови українського господарства населення не малим відповідним коштів для розвитку будівництва. Але пізніше доведеться організувати окремі товариства з огляду на своєрідність їхніх завдань. В кожному разі, треба рахуватися з необхідністю будівництва домів для задоволення різного рода громадських потреб, як от народні доми, громадські лазні, тощо. Навіть до світової війни вже виявилась потреба в таких товариствах; як на приклад можна вказати на народній дім у містечку Старі Санджари (на Полтавщині), поставлений кредитовим, споживчим та сільсько-господарським товариством на спільні кошти.

Районові будівельні союзи повинні утримувати склади будівельних матеріалів, а головне — організувати власне виробництво цегли, черепиці тощо. Вони ж повинні подбати про забезпечення будівельних кооперативів капіталом, чи то за допомогою кредитових союзів, чи то за допомогою держави.

На чолі будівельної кооперації слід поставити Центральний Союз Будівельний, що провадив би імпорт тих будівельних матеріалів, які не виробляються на українській території, а також вів би і виробництво в великому розмірі (напр. цементу) в тих місцях, де для того існують природні умови. Йому належала б також репрезента-

*) «Вся кооперація ССРСР.» 1930. Стор. 397.

ція інтересів будівельних союзів перед гіпотечним банком та перед державою, а з другого боку керування й ревізія будівельних союзів.

Він мав би видавати фаховий часопис та організувати у себе студійний відділ, який би опрацьовував питання дешевого будівництва, гігієни та санітарії, а також питання організаційні та фінансові, які висовуватиме життя й які для будівельної кооперації мають особливе значення.

Задоволення споживчих потреб населення. Вже за часів світової війни по всій Україні так поширилася споживча кооперація, що на початку 1919 р. у споживчих товариствах було об'єднано більше, як 60% населення, чим Україна досягла світового рекорду. За часів радянської влади споживча кооперація пережила дуже багато змін; часом досягала величезного розміру, часом занепадала, нарешті декретом радянської влади з 29. IX. 1935 р. міські споживчі товариства було скасовано, а їх крамниці було повернуто в державні розподільчі пункти. Залишилися споживчі кооперативи на селах; але вони мали закуповувати крам від державних органів і в чолу їх поставлено було здебільшого членів комуністичної партії з дуже низькою освітою. Отже, — тут доведеться багато дечого відновити, багато дечого виправити: в кожному селі слід організувати споживче товариство з одною або й кількома крамницями; в багатьох місцях добре було б при товаристві організувати також і хлібопекарню, щоб облегчити працю жінкам, що мусять тепер виконувати значну частину мужеської роботи з огляду на мобілізацію чоловіків до армії, в табори праці, тощо.

Районові споживчі союзи мали би утримувати склади краму при залізньо-дорожніх станціях, а також млини, олійні й подібні дрібні промислові підприємства. До їх же компетенції належить і переведення ревізії в споживчих товариствах та керування їхньою діяльністю.

Центральний Український Споживчий Союз мав би провадити операції імпорту, утримуючи для того склади в портах та закупочні агентства за кордоном, а також власні фабрики мила, шкіри, текстилій, залізного посуду, тощо. Він же мав би керувати цілою споживчою кооперацією, видаючи орган, присвячений питанням практики й організації споживчої кооперації.

Н а р о д н е з д о р о в л я. Деякі кооперативні теоретики заперечують тому, щоб опікування народнім здоров'ям могло відноситися до діяльності кооперативів. Вони мають рацію лише там, де кооперація мало розвинена, або де опіку над здоров'ям населення взяли на себе в належній мірі державні органи або органи місцевого самоврядування. Так, напр., в Україні, де земство утримувало великий штат лікарів і помічного лікарського персоналу, а також амбулаторії і лічниці, кооперація цілковито виключила цю галузь народнього життя зо сфери своєї діяльності. Інакше справа стояла на Кубані, де земства не було, а держава обмежувалась утриманням невеликої кількості санітарних лікарів, — головним чином для боротьби з епідеміями. Отже, там багато кредитових кооперативів за рахунок своїх зисків утримували амбулаторії, помічний лікарський персонал, а на черзі стояло й утримання лі-

карів. В багатьох країнах (Франція, Швейцарія, Болгарія, Бельгія) споживчі кооперативи розвивають більшу чи меншу діяльність у сфері опікування народнім здоров'ям: утримують аптеки, лічниці, тощо. Найбільше розвинулася кооперація народнього здоров'я в Югославії, де по селах існують спеціальні кооперативи здоров'я, що утримують лікарів, лічниці, амбулаторії, тощо; держава приходить їм на поміч матеріальною підтримкою.

Якщо ані держава, ані органи місцевого самоврядування не візьмуть на себе організацію справно зарядженого опікування народнім здоров'ям, то необхідно буде й у нас організувати спеціальні кооперативи здоров'я на взір югославських. Стан здоров'я українського населення за часів радянської влади так погіршився, що доведеться повести планомірну роботу для піднесення як загальної гігієни, так і стану здоров'я, поборюючи цілу низку хороб, передусім заразливих.

Центральний Всеукраїнський Кооперативний Комітет. Треба рахуватися з тим, що поновна організація головніших галузей кооперації вимагатиме величезної праці, великих коштів і значного персоналу, які не легко буде знайти і які треба використати якнайдоцільніше. Вся праця має бути ведена систематично під одним загальним керівництвом; те керівництво слід покласти на Центральний Український Кооперативний Комітет, подібний до того, що існував в 1917—1920 рр., а потім був замінений «Вукопспілкою» (Всеукраїнська Кооперативна Спілка).

До компетенції обов'язків Центрального Кооперативного Комітету слід віднести в першу чергу представництво інтересів кооперативних організацій перед владою, а потім — керування всім кооперативним рухом в цілому так, щоб він розвивався відповідно до засад, вироблених кооперативною теорією й практикою.

Для здійснення цього завдання Центральний Кооп. Комітет має переводити реєстрацію кооперативних союзів центральних і районних та організувати центральну кооперативну статистику, опираючись на районні союзи. Через інструкторсько-ревізійний відділ він повинен переводити свій вплив на діяльність союзів та переводити їх ревізію, дбаючи про усунення хиб. Далі він має організувати в себе студійний відділ, що займався б питаннями організації й практики цілого кооперативного руху.

Для організації пропаганди кооперативних ідей він повинен утримувати пресове бюро, яке б стежило не тільки за органами кооперативними, але й за загальною пресою, подаючи їй інформації про чинність кооперативів та висвітлюючи їхні завдання й значення кооперації народньо-господарське та національне.

Бюро праці цього комітету повинно допомогати союзам підшукувати потрібний їм фаховий персонал.

Центральний Кооперативний Комітет повинен також дбати і про підготовку кооперативного персоналу, особливо інструкторів та ревізорів для районних союзів, редакторів для кооперативної преси та лекторів для кооперативних курсів. Для того він має організувати школу на взір кооперативного відділу Української Господар-

ської Академії в Подєбрадах. Подібна школа — Кооперативний Інститут ім. М. Туган-Барановського — була організована в Києві р. 1919 (пізніше — Кооперативний Інститут ім. Чубаря).

Кооперативний відділ могла б відчинити у себе і якась з державних високих шкіл, але практика показала, що подібна школа працює найуспішніше тоді, коли вона організована як самостійна установа, не зв'язана ані з юридичним факультетом, ані з комерційним відділом політехніки, завдання й методи навчання яких дуже відрізняються від тих, що можуть дати найліпші наслідки в ділі підготовки кооперативних працівників.

Це ті найголовніші завдання, які належить виконати для того, щоб організувати й піднести українську кооперацію на належно високий ступінь. Як виконати ці завдання і в якій послідовності, — це вже буде залежати від обставин, в яких доведеться їх здійснювати. Щодо цих обставин (політичних і народньо-господарських), то про це поки що можна висловлювати лише більш чи менш імовірні передбачення.

Боротьба з о з л о в ж и в а н н я м. Характеристичним явищем радянського побуту було недбайливе відношення до державного й громадського майна та різного рода зловживання: в колгоспах практикували видачі продуктів по занадто низьких цінах і навіть — безплатно, і то не тільки членам колгоспу, а й стороннім особам; в пресі й на нарадах обговорювалися навіть справи розбазарювання й розкрадання (!) колгоспних земель. Стало підкреслювалося масове псування продуктів. (Гурович, ст. 24—34).

В пресі, в промовах народніх комісарів на з'їздах, в урядових постановках і об'їзниках постійно говорилося про розтрати, крадіжі, манко і різного роду неоправдані втрати в усіх кооперативах, що йдуть на мільйони карбованців.

Відомості про зловживання досталися і до закордонної кооперативної преси. («Revue des Etudes Coopératives», 1936 р. січень-березень, ст. 169). Головною причиною цих зловживань безперечно було погане матеріяльне забезпечення кооперативного персоналу, а потім — загальне почуття непевності, яке заглушує страх перед карою. Але треба рахуватися з тим, що ці зловживання набули страшного поширення; необхідно буде розпочати проти них уперту й систематичну боротьбу; інакше кооперація не зможе розвиватись.

Для боротьби з о з л о в ж и в а н н я м і необхідно добре організувати справу переведення регулярних і спорадичних ревізій. Необхідно підготувати кадри надійних, досвідчених ревізорів і контрольорів з певним характером, які б ясно розуміли своє завдання і безкомпромисово боролися проти всіх помічених хиб і зловживань. Переведення цього завдання є чи не найтяжчою справою в ділі відбудови української кооперації; але разом з тим воно уявляє з себе і найважливішу сторону кооперативного життя, і необхідну передумову його розвитку.

Кадри кооперативних робітників. Необхідною умовою для відбудови української кооперації є створення відданих і досвідчених кадрів, — як керівників, так і службового персоналу.

Ще на перших порах можна буде сяк-так обійтися з порівнюючи малою кількістю керівників та службовців; часом можна буде задовольнитись і особами менш досвідченими, які в товариській атмосфері кооперативного життя завжди найдуть пораду і підтримку з боку співпрацівників. Але з розвитком операцій, з їх ускладненням потреба в доброму персоналі буде відчуватися що далі, то все гостріше. Щоб уможливити кількісний і якісний розвиток кооперативних організацій, необхідно подбати про притягнення до праці нових осіб і про їх належну підготовку.

Правда, в самім процесі роботи кооперативних підприємств завжди витворюються потрібні фахові сили, але цей процес іде занадто повільно. Тому кооперативи завжди допомагали собі тим, що їхні союзи організовували різного рода курси для підготовки необхідних фахових сил.

В першу чергу треба буде подбати про підготовку ревізорів, контролорів та лекторів на кооперативних курсах. Для цього треба буде організувати бодай тримісячні курси, де б викладалася бодай теорія кооперації, організація кооперативного підприємства, рахівництво та ревізія. Слухачами таких курсів могли б бути люди з високою освітою, або з кооперативною багаторічною практикою. Щоб швидче досягти бажаного успіху, ці курси слід спеціалізувати, так, щоб на одних підготовляли ревізорів для кредитових кооперативів, на других — для споживчих і т. д. Пізніше, — за рік, за два цих ревізорів можна знову покликати на курси для поповнення й поглиблення їхнього знання. Можна буде пізніше також кредитового ревізора покликати на курси споживчої чи сільсько-господарської кооперації, щоб тим поширити його фах і дати змогу йому переводити ревізію всіх кооперативів в даному селі з метою зменшення видатків на розізди.

Безперечно, на території України залишиться чимало ревізорів радянської кооперації, яких можна буде використати. Тільки треба пам'ятати, що в умовах радянської дійсности ревізорська чинність не могла розвиватися вільно; ревізор постійно мусів іти на компроміс із своєю совістю, боячись набути собі ворогів, що загрожувало йому великою небезпекою; особливу обережність треба було мати в стосунках з особами впливовими та з їх родичами або приятелями; а до того ж і підготовка їх не була вистачаючою; нарешті, і погляди на кооперацію радянських керівників занадто розходились з поглядами провідників західньо-європейської кооперації, і це не могло не відбитись також і на поглядах ревізорів. Тому то доведеться організувати спеціальні курси для ознайомлення бувших радянських ревізорів з теорією й історією кооперації та для виховання в них ревізорської мундности.

З допомогою ревізорських кадрів можна буде перевести курси на місцях при кожному районному союзі для підготовки членів управ, рахівників, скарбників та продавців в сільських кооперативах та членів їхніх ревізійних комісій.

Комітет відбудови української кооперації. Для того, щоб відбудова кооперації провадилася систематично — за одним загальним планом, необхідно з самого ж початку ство-

рити центральний керівний орган у вигляді тимчасового Центрального Українського Комітету для відбудови кооперації. Цей комітет має створитися явочним порядком згори ще до відбудови чинності районних союзів, отже, по можливості, негайно. Він має складатися з осіб, відомих своєю відданістю кооперативній ідеї, кооперативним знанням та досвідом.

До обов'язків цього комітету, що носитиме характер підготовчий, належатиме в першу чергу відновлення чинності районних союзів та центральних установ. Далі комітет повинен подбати про створення кадру інструкторів-ревізорів, для чого йому доведеться організувати вищезгадані курси. А потім він повинен буде допомогти районним союзам організувати курси для підготовки персоналу кооперативних товариств.

З огляду на умови переходового періоду комітету прийдеться широко поставити роботу інформаційного характеру, для чого він має утримувати роз'їздних інструкторів, що знайомились би з ситуацією на місцях, інформували б місцевих діячів з умовами праці та з завданнями часу, підшукували б людей, яких можна б було притягти до праці для відбудови кооперативних організацій, тощо. Вони б обслідували місцеві потреби та інформували б Центральний Комітет про ситуацію на місцях.

За допомогою цих роз'їздних інструкторів в тих місцях, де немає ще можливості відновити чинність районних союзів, Центральний Комітет міг би бодай знайти сталих кореспондентів, — мужів довірря, що помогли б йому у відбудові союзів.

Для сталої інформації союзів, Комітет мав би видавати орган, бодай невеликий інформаційний бюлетень.

Взагалі діяльність тимчасового комітету має бути подібною до діяльності Центрального Українського Кооперативного Комітету, яку було описано вище. Метою його і остаточним завданням є підготувати все необхідне для створення сталого Українського Кооперативного Комітету, якому він і має передати свою діяльність.

З а к л ю ч е н н я. Накреслений тут загальний план відбудови Української кооперації безперечно не є повним: в ньому подано лише те, що здавалося найголовнішим, і то подано в загальних рисах. Дальші праці мають доповнити його і розвинути окремі точки. Зокрема доведеться спинитися над питанням організації збуту зерна, садовини, продуктів скотарства, організації кооперативного шкільництва та кооперативної статистики.

20 серпня 1941 р.

Wiederaufbau des ukrainischen Genossenschaftswesens.

Im Zusammenhange mit dem Wiederaufbau der Landwirtschaft in der Ukraine ist es unumgänglich notwendig, die Tätigkeit der ländlichen Genossenschaften gereinigt von den Gebrechen des bolschewistischen Wirtschaftsystems sofort zu erneuern.

Ebenso müssen die landw. Lagerhausgenossenschaften erneuert werden, damit die Bevölkerung mit landwirtsch. Maschinen und Geräten, Düngemitteln und Samen versorgt wird. Dabei müssten Maschinenleihenstellen und Samenreinigungsbetriebe errichtet werden.

Diese Genossenschaften müssten auch den Absatz der landwirtsch. Erzeugnisse besorgen und in Verbänden organisiert sein.

Die Kollektivwirtschaften, die sich auf genossenschaftlichen Prinzipien zu landwirtsch. Produktivgenossenschaften zusammenschlossen, können die Dienste der landw. Genossenschaften und ihrer Verbände in Anspruch nehmen.

Die landw. Genossenschaften besorgen also den Absatz von Getreide, Vieh, Eier, Obst, Gemüse, Pilze u. s. f.

Manche Produkte lassen sich an Ort und Stelle verarbeiten; zu diesem Zwecke unterhalten die Genossenschaften und ihre Verbände Mühlen, Zucker- und Branntweinfabriken, Stärke- und Ölbetriebe, Tabakfabriken, Sechereien, Betriebe für Fleisch-, Obst- und Gemüsekonservierung; für Ferntransporte verfügen sie über Kühlwaggons.

Der Zentralverband der Genossenschaften unterhält Fabriken für landwirtschaftliche Maschinen, organisiert den Import der für die Landwirtschaft notwendigen Waren und den Export der landw. Produkte, wozu Agenturstellen in grösseren Städten des Auslandes errichtet werden müssen.

Der Absatz der Molkereiprodukte muss durch besondere Genossenschaften, die Molkereigenossenschaften betrieben werden; in manchen Rayons übernehmen die Molkereigenossenschaften auch das Sammeln der Eier und des Obstes.

Zur Ergänzung der Meliorationsarbeiten des Staates wird man in manchen Rayonen lokale Meliorationen durchführen müssen (Trocknen, Bewässerung, Bewaldung u. s.), wozu Meliorationsgenossenschaften zu gründen sind.

Zur Organisation des Kredits, wodurch die Versorgung mit landw. Maschinen und Geräten im Wege des Kredites ermöglicht wird, sollen auch Kreditgenossenschaften und ihre Bezirkssparkassen mit der Ukrainischen Genossenschaftszentralbank an der Spitze ins Leben gerufen werden.

In diesen Wirtschaftszweigen, die der staatlichen oder Landesversicherung nicht unterliegen, sind Versicherungsgenossenschaften einzuführen (z. B. Viehversicherung) und ihre Verbände mit Rückversicherung in der Genossenschaftlichen Zentralversicherungsanstalt.

Zum Wiederaufbau der vernichteten Ortschaften und zur Verwaltung der herrenlosen Gebäude sind Baugenossenschaften zu gründen.

Zur Befriedung des Lebensmittelbedürfnisse sind Verbrauchergenossenschaften zu erneuern.

Mit Rücksicht auf die schlechten sanitären und Gesundheitsverhältnisse in der Ukraine sind Sanitätsgenossenschaften ins Leben zu rufen.

Diese wichtigsten Arten des Genossenschaftswesens sind in erster Reihe zu erneuern bzw. zu gründen. In besonderen Fällen können für einzelne Ortschaften (Gebiete) auch andere Genossenschaftsarten eingeführt werden.

Zur Leitung aller Genossenschaften bzw. Verbände und zur Vertretung ihrer Interessen ist das ukrainische genossenschaftliche Zentralkomitee ähnlich dem, das in den Jahren 1917—20 bis zur Ankunft der Bolschewiken wirkte, ins Leben zu rufen.

Zur Durchführung dieses Wiederaufbauplanes der ukrainischen Genossenschaften ist die Tätigkeit der Organe und der Verwaltungen der Genossenschaften und ihrer Verbände bzw. Zentralstellen zu erneuern; in Fällen, wo dies infolge der Flucht der Vorstandsmitglieder unmöglich ist, sind Kommissäre zur provisorischen Leitung und zum Schutz des genossenschaftlichen Vermögen bzw. zur Instandhaltung der Unternehmen einzusetzen.

Zur möglichst raschen Hebung des Warenverkehrs zwischen Land und Stadt sind lokale Verbrauchergenossenschaften zu erneuern, die das Sowjetregime liquidierte und deren Warenhäuser verstaatlicht wurden. Ihnen sollten die staatlichen Verteilungstellen anvertraut werden. Den Rayonsverbänden der Verbrauchergenossenschaften sind die staatlichen Magazine mit Konsumartikeln und die lokalen Industrieunternehmen, die Verbrauchartikel wie Mühlen, Ölbetriebe u. s. f. erzeugen, zu übergeben.

Es ist notwendig die Grosseinkaufsgesellschaft zu organisieren und ihr die Leitung der grösseren Industrieunternehmen für Verbrauchsartikel (Seifen- und Leder-, Textil- und Eisenwarenfabriken) zu überlassen.

Die Finanzierung der Genossenschaften erfolgt durch die genossenschaftliche Kreditzentrale, Ukrainbank und durch die Bezirkszentralbanken.

Viel Kräfte werden zur Beseitigung aller nachteiligen Folgen des Sowjetsregims gewidmet werden müssen, die durch nachlässiges Verfahren mit öffentlichem Gute und andere Übergriffe entstanden sind. Hiezu ist es notwendig, für regelmässige und sporadische Revisionen Vorsorge zu treffen. Es sind Kader von erfahrenen Revisoren zu bilden, die ihre Pflichten klar verstünden und sie kompromisslos durchführen würden. Es sind Schulen und Kurse zur Heranbildung von genossenschaftlichen Funktionären insbesondere dieser Fächer, deren Mangel gespürt wird, in erster Linie von Revisoren, Kontrolloren und Instruktoren zu organisieren.

Um alle diese Aufgaben in die Tat umzusetzen, ist es erforderlich, ein Wiederaufbaukomitee für das ukrainische Genossenschaftswesen einzusetzen, das provisorischen Charakter hätte und sich aus bekannten Fachleuten zusammensetzen würde. Dieses Komitee würde mit Hilfe

der reisenden Instruktoren den systematischen Wiederaufbau aller genossenschaftlichen Organisationen in Angriff nehmen unter Anpassung der westeuropäischen praktischen Erfahrungen an die ukrainischen Verhältnisse, an die bisherigen genossenschaftlichen Errungenschaften und an die psychologische Eigenart des ukrainischen Volkes.

